

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 21:14

ІДЕЯ ДОЛІ В ІСТОРИЧНИЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

THE IDEA OF FATE IN HISTORICAL RETROSPECTIVE

Бредун І. В.,

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри суспільно-
гуманітарних дисциплін,
Харківський національний університет
будівництва і архітектури
(Україна, Харків),
e-mail: bredun@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5287-0951>

Bredun I.,

Doctor of Philosophy sciences, professor,
Kharkiv National University of Construction
and Architecture (Ukraine, Kharkiv),
e-mail: bredun@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5287-0951>

У статті проводиться реконструювання есхатологічних матриць в історії західноєвропейської релігійно-філософської традиції. Розширюється смислове навантаження есхатологічного поняття «доля». На прикладі переосмислення гностичної традиції встановлюється, що саме ідея долі конструює смислові реальності різних есхатологічних систем. Кожна есхатологічна картина світу культивує свою систему смислів та ідей, розвиває «індивідуальну» есхатологію або Всесвітню. Останнє дає можливість виокремлення та систематизації смислів есхатологічних тем та ідей історії.

Ключові слова: доля душі, Всесвіт, перевтілення, закони Всесвіту.

The article reconstructs eschatological matrices in the history of the Western European religious and philosophical tradition. The semantic load of the eschatological concept of "destiny" is expanding. On the example of rethinking the Gnostic tradition, it is established that it is the idea of destiny that constructs the semantic realities of various eschatological systems. Each eschatological picture of the world cultivates its own system of meanings and ideas, develops "individual" eschatology or the World. The latter makes it possible to identify and systematize the meanings of eschatological themes and ideas.

Keywords: destiny of soul, Universe, reincarnation, laws of Universe.

Актуальність. Глобальні проблеми людства продовжують «розхитувати» духовні реалії сучасної людини. Йде мова також про міжконфесійні, міжетнічні конфлікти, різноманітні ідеологічні війни та ін.. Виникає нагальна необхідність збереження, культивування у цивілізованому світі фундаментальних цінностей світоглядного рівня, конструювання духовності, яка об'єднує, примирює людство, а не встановлює стіну непорозуміння та агресії. У цьому сенсі актуальним стає відновлення та переосмислення домінуючих духовних моделей світових культур під кутом зору нових реалій.

Актуальність роботи також полягає у віднайденні та розробці авторських підходів до тем духовного змісту. Перші розширюють інтелектуальні перспективи сучасного академічного простору культури (історико-філософського), актуалізують проблему розвитку останнього. Шляхом до цього стає використання комплексного підходу в осмисленні есхатологічної проблематики, який дає можливість вироблення розширеного погляду на неї, переосмислити її як цілісний філософський і релігійно-філософський феномен, сприятиме розвитку інтелектуального виміру культури (елітарної, масової свідомості, сучасного історико-філософського дискурсу). Саме філософський підхід вирівнює відносини між філософською, релігійно забарвленою свідомістю та науковим мисленням. У єдності духовно-наукових картин стає можливим цілісне відображення світу у людській свідомості, яке долає перепони між світською (філософською, науковою) та релігійною спрямованістю культур, а також призупиняє нівелювання духовного виміру з боку державної ідеології.

Нашою метою є спроба подальшого реконструювання есхатологічних матриць в історії західноєвропейської філософії. Шляхом у досягненні першої є необхідність розширення смислового навантаження есхатологічного поняття «доля», його культивування під кутом зору історико-філософського дискурсу. В такий спосіб обґрунтувати його світоглядну цінність.

В ході історичного розвитку світової думки теми есхатологічного спрямування поступово укорінювались у філософських, містичних,

теософських, тобто різноманітних течіях та напрямках духовного змісту. Вони створювали особистий духовний простір людського світорозуміння, світосприйняття та світовідчуття. У своїй сукупності вони формували світовідношення людини. Кожна окрема історична есхатологічна модель у своїх межах культивувала смисли, базові есхатологічні теми та ідеї, робила акценти в їх презентації. Як результат, формувалась індивідуальна матриця мислення окремої культурної епохи. Саме в епіцентрі першої і тепер відбуваються процеси «перехресного» (світського та релігійного) смислотворення та розвитку, культивування векторів втілення есхатологічних уявлень та ідей, остаточне розростання та оформлення світоглядних меж кожної окремої людини. Означене складає і на далі невичерпне джерело для наших дослідницьких роздумів у контексті виявлення есхатологічних засад духовно спрямованої свідомості (рівень ідей), які вибудовують матрицю релігійних світів, формують множинну систему світоглядів майбутнього. Під нашим кутом зору філософські ідеї есхатологічного навантаження є дедалі носіями інтелектуального потенціалу, а у своїй сукупності складають маршрутну карту розвитку есхатологічних систем людства, потребують їх переосмислення.

Безумовно, неможна обійти увагою історію розвитку питання. Тут слід зазначити, що на протязі історії цікавість до есхатологічної проблематики з боку різних спільнот (західних, вітчизняних науковців та філософів) фрагментарно виникала. Так, наприклад, есхатологічна тематика презентована у психологічних джерелах (працях Е. Берна, Брайтона Л. Вейтсса, Е. Тейлора та ін.), педагогічних, соціологічних, культурологічних, літературознавчих та енциклопедичних. У контексті релігійної свідомості історія презентувала різні розвинені есхатологічні системи (стародавню вавилонську; есхатологічні уявлення стародавньої Греції (стоїків); релігію Рима; вчення індуїзму та зороастризму та ін.). Есхатологічні мотиви отримали свій відбиток у Геракліта, піфагорійців, Емпедокла. Вони займали центральне місце у вченні Платона, у новоплатоніків та гностиків, у філософії Оригена, Діонісія Ареопажита, Фоми Аквінського та ін. Слід підкреслити, що до певної форми есхатології вчені відносять також філософію Ф. Ніцше та марксизм.

Історично склалось, що есхатологічні теми найбільш актуалізувались у часи соціальних криз, соціокультурних конфліктів, політичних струсів (з XV по XVII–XVIII ст.). У свій час їх торкались видатні представники філософської думки Дж. Бруно, Р. Декарт, Г. Лейбніц, Г. Гегель. Мотиви долі ми знаходимо у Д. Юма, А. Шопенгауера, М. Лоського та ін. Останні розмірковували про Душу Всесвіту, яка «складає» Долю всіх речей та «оживлює» матерію.

Р. Декарт міркував про Бога, про долю душ, які залежать від Бога, про духовні та фізичні субстанції. Філософ рух речей презентував як атрибут життя. Під нашим кутом зору рух є доля всіх речей.

Інакше кажучи, філософська думка всіх часів тим чи іншим чином торкалась теми долі. Вона спонукає нас і далі до розкриття її контекстів у межах історії філософської думки.

Слід нагадати, що підхід, який ми також використовуємо у розкритті нашої теми належить видатному засновнику культурології XIX ст. Ф. І. Буслаєву. У своїх роботах автор спирається на засадничі принципи у вивченні понять духовної культури. Йде мова про необхідність розкриття концептів не з точки зору існуючих етимологічних словарних дефініцій, а під кутом зору ретельного вивчення текстів різних представників європейської традиції з урахуванням індивідуальності кожного дискурсу та окремих конотацій досліджуваного поняття. Ф. І. Буслаєв вважав, що саме в такий спосіб розкриваються додаткові смисли понять, розширюються їх контекстуальні обрії [1].

Звернемось до переосмислення тем есхатологічного навантаження у межах релігійно-філософського вчення гностиків, яке виникло у 1–2 ст. Як відомо, в основі їх течії є містичне вчення про сакральне знання, яке вказує на шляхи душі в отриманні нею Спасіння. У текстах представників гностичної традиції ми знаходимо тему індивідуальної есхатології. Окремо слід зазначити, що ідеї есхатологічного спрямування не були систематизовані у гностиків (у порівнянні з масштабами їх розвитку у християн). Тема індивідуального спасіння мислилась у розширених обрядах (Всесвіту), як спасіння у кінці часів.

Саме у межах означеного вчення ми знаходимо закон вічного повернення Всесвіту, думку про його безкінечні коловертання та долі індивідуальної душі. Гностики розмірковували також про душу до моменту її втілення у земну реальність. На їх думку Всесвіт (як і індивідуальні душі) підкоряється закону причини та наслідку. Шляхом до спасіння кожної душі була спокута гріхів, її устремління вийти за межі гріховного світу матерії. В такий спосіб покращується її доля. Однією із засадничих ідей гностицизму була тема переродження душі. Існувала думка, що душа декілька раз повертається на землю. Душі праведників отримують повторне земне існування, а потім воскресають. Доля ж грішних душ пов'язується з їх духовною недосконалістю. Саме тому вони повертаються у земне буття. Гностики вважали, що їх душі також приходили на землю декілька разів. Окрім еволюції душі, яка здійснюється у земному вимірі, її повернення до земного життя роз'яснюється з причини її гріхів, тобто діянь, за які вона повинна заплатити. Отже, долю душі супро-

воджує мотив відплати та справедливості. Гностична есхатологія охоплює також тему воскресіння мертвих у кінці часів, яка розгалужується на різні виміри свого розгортання. Так, гностик Валентин заперечував воскресіння тіл, воскреснути може тільки душа. В такий спосіб він відстоював ідею духовного воскресіння [2].

Найбільш розвиненими у смисловому відношенні були гностичні системи Василида (Сирія) та Валентина (Єгипет). В їх текстах розкривається індивідуальна Доля людської душі, яка втілюється не одноразово. Всі душі отримують земну долю, поки не пізнають у повному обсязі земне буття. Їх гріхи обумовлюють і Долю земну [1]. У цьому контексті згадується відомий міф про «Спасенного Спасителя», який оповідає про Долю душі (земну та небесну). Полонянка душа сходить у море життя. З нею іде її Спаситель. Герой низходить по «небесах». Останнє вказує на духовні виміри, якими він спускається у межах небесного світу. Потім герой скидає з себе «духовні ризи» та поступово убирається у тілесні, тобто отримує фізичне тіло. Саме так звершується Доля душі, яка крокує до земного буття. Індивідуальна доля душі продовжується в історії про її сходження у небесний світ. Там герой зустрічає зореносні ризи, які подібні йому, та усвідомлює, що цей двійник і є його істинне «Я». Цей міф спонукає нас до авторських інтерпретацій. Він нагадує стародавню істину Єгипту про духовні оболонки із «Книги мертвих». Саме в них душа людини убирається при її сходженні небесними сферами до земного світу. В такий спосіб гностична думка підхоплює ідею долі душі, яка пов'язана та розгортається у вченні про «духовні тіла» єгиптян [3].

Характерним міркуванням для гностиків було уподібнювання сну смерті. Люди, на їх думку, знаходяться у стані сну (на землі). В Апокаліпсисі від Івана присутня наступна фраза. «Я глас, який будить від сну в Еоні ночі» [1]. Стосовно пробудження душі ми знаходимо заклик, щоб пробудився той, що спить від міцного сну. Метафора пробудження розкриває сотеріологічне значення сну, а саме його подолання усвідомлюється як шлях душі до істини. У Святому Письмі сказано: «Сплячий, вставай, і воскресни від мертвих, – і Христос освітлить тебе!» [Еф. 5:14]. У цьому сенсі Доля душі (у земному світі) полягає у духовному пробудженні як її постійній присутності у духовному світі. Пробудження мислиться як розкриття сутності душі людини, пізнання її небесного походження. Тут ми знаходимо слова про необхідність звільнення від сну, в який вона поринула. Лунає заклик до душі. Иди за мною у місце високе туди, де ти перебувала на початку буття.

Есхатологічна модель світу гностиків розкривається через міркування про долю богів,

яка пов'язана з земною реальністю. Взагалі гностики вчили про неможливість пізнати сутність Бога, який проявляє себе в еманаціях, еонах. Еманаціям еонів протистойть матерія. Її джерелом походження мислиться Деміург (творче начало), який не є досконалим. Іде мова про боротьбу між гріховною матерією та божественними еманаціями. А саме, про Долю світу, яка в цій протидії існує.

Виходячи з окреслених міркувань, виокремлюється один з вимірів проявлення есхатологічних тем, а саме тема сходження богів (еонів). Ми пам'ятаємо, що вона веде свій початок від стародавніх часів, а саме з єгипетської культури. Серед сакральних ідей, які охоронялись жерцями, як писав Е. Шюре, за «сімома» печатками, була ідея Єдиного Бога [2]. Посвячені єгиптяни вважали, що Бог створює світ та бере участь у його Долі. Він корегує потреби світу. Через богів він володарює над його Долями. Він посиляє богів, які впливають на Долю людей. Ідея Долі богів розкривається у космогонічних уявленнях гностиків. Так, Василид писав, що від Бога сходять сім форм його прояву, сім досконалих божеств. З їх допомогою верховний Розум створює світ, керує його Долями, контролює міру проявлення добра та зла. Уявлення гностиків торкається ідея ієрархії богів (еонів). Доля божеств підпорядковується божественній необхідності, потребам світу. Заради підтримання балансу у Всесвіті він відправляє старшого з еонів у земне існування заради звільнення людей від зла, яке поглинає світ. Отже, йде мова про те, що Доля людства порушує світовий баланс, рівновагу Всесвіту [1].

Відомий гностик Валентин розмірковував про джерело походження Всесвіту, про Долю духовних та земних реальностей, тобто про Отця та Його творіння. Бог усвідомлювався як Абсолют та перший принцип буття. Його не можливо досягнути. Він існує у парі зі своєю думкою (дружиною *Ennoia*), породжує п'ятнадцять пар еонів, які у сукупності складають Плерому (*pleroma*) у перекладі – це повнота). Цей термін визначається як духовний світ, який коловертається навколо визначального джерела свого існування, тобто Бога. Духовний світ складається з еонів. В такий спосіб Валентин розкриває нам есхатологічну картину світу. Долю його представників як її наслідок існування (Плероми) і Долю світу земного. Софія (остання з еонів) була охоплена бажанням пізнати Отця. Наслідком цього стає виникнення зла та пристрастей. Софія стає вигнанцем Плероми. Софія та її потворні створіння породжують іншу (найнижчу) мудрість. У духовному світі виникає інша пара – це Христос та його жіноча частина Святий дух. У такий спосіб Плерома знову стає досконалою, повертається у стан рівноваги. Потім вона породжує Спасителя (Ісуса). Сходження Спасителя спонукає його до породження неви-

димой духовної матерії (з матеріальними елементами). Їх джерелом походження стає нижча мудрість. З духовних елементів він творить Деміурга, а саме Бога буття. Останній створює матеріальний світ та оживлює їх своїм диханням. Породжує два види людей «матеріальних» та «психічних». Але Софія долучається до цього акту творіння, і породжується третій тип людей «пневматиків». Ці духовні частинки поглинає матерія. Для їх спасіння Христос низходить на землю. Він не втілюється у відомому нам сенсі, а відкриває сакральне знання, яке звільнює. За вченням гностиків тільки пневматики сходять до Бога. Отже, Доля світу роз'яснюється через Долю небесного світу у божественній історії. Спасіння зводиться до сакрального знання. Воно дорівнюється знищенню земного світу [1].

У картині світу гностиків присутня думка про *долю Христа*. Так, Василид вважав, що Бог ніколи не втілювався. Він призвав Ісуса на служіння. У цьому сенсі гностик долучає Христа до обраних. Як наслідок і Доля Христа мислиться по-іншому. Доля душ обраних людей транслюється як їх мандри у цьому світі. Вони сходять саме тому, що підкоряються закону причини та наслідку. В такий спосіб вони спокутують гріхи минулих втілень, тобто очищуються. Цікаво, але у контексті поглядів Василида очищення представляється також як дар Бога. Очищення веде Долю душі до Спасіння, до вічності. Його треба бути достойним. На думку Василида, Доля інших душ у плані їх очищення здійснюється як доведеться. Слід зазначити, що у своїй більшості гностики визнавали Христа Еоном [1].

Таким чином, гностична свідомість розкрила розгалужену систему тем та ідей, які окреслюють вимір еволюції есхатології під кутом зору теми Долі. Вона розкриває засадничі теми, які отримують свій розвиток в інших картинах релігійного світу. Ідея Долі стає своєрідним ключем до реанімації есхатологічних ідей у картині світу гностиків, стає інструментом конструювання їх есхатологічної моделі світу. Встановлено, що гностична система робить свій внесок в інтелектуальну культуру людства, а есхатологічні мотиви пронизують світогляд гностиків, крокують далі по історії релігійних систем.

На прикладі переосмислення гностичної традиції встановлено, що саме ідея Долі конструє смислові реальності есхатологічних систем. Кожна есхатологічна картина світу культивує свою систему смислів та ідей, тобто кожна епоха, традиція робить свої світоглядні акценти, розвиває «індивідуальну» есхатологію або Всесвітню. Під цим кутом зору нашим наміром є подальше відстеження джерел походження, історії актуалізації та формування окреслених вище тем та ідей, смислів ідей долі у ландшафті релігійних та світських культур.

Отже, есхатологія долі осмислюється аналітично – як засаднича складова релігійних реальностей, у подальших наших розвідках й світського світогляду; історично – як історію ідей; як комплексний феномен (тип філософського світогляду), який отримує конкретно-історичні втілення в різних інтелектуальних та соціокультурних царинах окремих епох.

Список використаних джерел

1. Бредун, ІВ 2015, *«Есхатологія долі»: історико-філософський вимір*. Дисертація доктора філософських наук, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро.
2. Компанієць, ЛВ 2015, *Філософсько-релігійно-етнографічна рецепція реінкарнації у містичному просторі культури*. Дисертація доктора філософських наук, Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Київ.
3. Окулов, АФ 1989, *Апокрифи стародавніх християн: Дослідження, тексти, коментарі*. Москва: Мысль, 336 с.

References

1. Bredun, IV 2015, *«Eskhatolohiya doli»: istoryko-filosofs'kyi vymir*. Dysertatsiya doktora filosofsk'kykh nauk, Dniprovsk'kyi natsional'nyy universytet imeni Olesya Honchara, Dnipro.
2. Kompaniyets', LV 2015, *Filosofs'ko-relihiye-znavcha retseptsiya reinkarnatsiyi u mistychnomu prostori kul'tury*. Dysertatsiya doktora filosofsk'kykh nauk, Instytut filosofiyi imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy, Kyiv.
3. Okulov, AF 1989, *Apokrifly starodavnikh khrystyanyan: Doslidzhennya, teksty, komentari*. Moskva: Mysl', 336 s.